

Goethe lírája magyarul – az *Erlkönig* fordításai

Az alábbi tanulmányban először Goethe lírai művei magyar fordítástörténetének rövid áttekintésére teszek kísérletet egészen a kezdetektől; majd a híres Erlkönig-ballada átültetéseit vizsgálom meg tüzetesebben, különös tekintettel a cím körüli kérdésekre. Végül közlök egy saját változatot is, amiben megpróbáltam kerülni a korábbi fordítások itt elemzésre kerülő hibáit, és amivel egy új, a korábbiaknál ma talán szerencsésebb címváltozatra teszek javaslatot.

Goethe lírájának átültetésére korán megkezdődtek a kísérletek. Nagyságát már kortársai is érezték; első magyar fordítói – Szász Károly szerint – Bajza József, Szemere Miklós, Pap Endre, Bajza Jenő, Greguss Ágost, Arany János, Gyulai Pál, Dömötör János, Szabados János, Szász Béla és Lévy József; de mindannyian csak egy két verset fordították le, legfeljebb hármát-négyet. Az első nagyobb lélegzetű fordítás Szász Károly nevéhez fűződik, akit eredetileg egy Goethe életéről szóló könyv fordításával bíztak meg, ebbe azonban sok – addig lefordíthatlan – idézet is beletartozott, így ezeket kénytelen volt maga átültetni a magyar nyelvbe – végül rengeteg verset lefordított még önszorgalomból. A versek (1875-ös) kiadásának előszavában pontosan megnevezi, Goethe mely fajtájú versei közül hányat fordított le, és amit nem, miért nem; ez utóbbira indokai a következők: feleslegesnek tartotta gyarlóbb kísérlettel tölteni idejét; legyőzhetetlen technikai akadályokba ütközött, vagy nem nagyra becsülte az adott verset; egyeseket pedig azért, mert addigra már érthetetlen(nek ítélt) korabeli vonatkozásokat talált bennük. Egy verset azért nem fordított le (a Höllenfahrt Christi címűt), mert annak „fő-érdeme a tizenhat éves szerzőnél bámulatos birtoka a nyelvnek és kifejezésnek” (11.) – érthető, ha ezt egy fordításban nem tartotta átadhatónak; a Hans Sachs’ poetische Sendungot pedig azért nem, mert abból „a fordítás kitörülte volna ódonágával együtt sajátos németiségét is, s így ami a fő benne” (uo.). A Szenvedélyek trilógiájáról pedig leírja, hogy az az aggkor erőltetett terméke, melyhez „csak életrajzi kulcsunk van, de lélek- és széptani nincs” (uo.) – ehhez képest későbbi fordítók nagy kedvvel fordították (mi pedig kedvvel olvashatjuk...) Goethe eme késői – de korántsem értéktelen – művét.

Összességében elmondhatjuk Szász Károlyról, hogy nagy munkát végzett (a lírai művek nagy részét lefordította), habár néhány verset ma már igazságtalannak tűnő indoklással hagyott ki – de ennyi talán megbocsátható neki. Munkája színvonaláról alább, az *Erlkönig* című ballada fordításainak összehasonlításakor még esik szó.

A következő „nagyobb lélegzetű” fordítás Dóczi Lajosé, amely 1907-ben jelent meg *Goethe költeményei* címen. Ennek előszavában a fordító Szász Károly fordítását „irodalmi színvonalon álló”-nak nevezi ugyan (5.), viszont kimondja azt is, hogy „a jelen munkára bizonyára nem vállalkozom, ha nem hiszem őszintén, hogy a meglévón sok tekintetben túlteszek” (uo.). És hogy miben is kíván túltenni rajta? A színvonal tekintetében nem kívánja kritizálni a nem sokkal azelőtt elhunyt Szász Károlyt (csak finoman érezteti, hogy azzal sem volt megelégedve), szívesebben beszél a kvantitásról: Szásszal ellentétben ő belevette fordításába a *Szonettek*et, más verseket (egész csoportokat) pedig ki-

hagyott – míg Szász koncepciója az volt, hogy Goethe lírájának minden csoportját képviseltesse, az egy szonetteket kivéve, addig ő egész csoportokat mellőzött, másokból viszont többet vagy mást fordított. Többet: a dalokból, balladákából, társas dalokból és a római elégiákból; a kihagyások indoka, hogy „legtöbbjét magam sem értem, nagy részét csak commentárral tehettem volna érthetővé s az eredmény a fáradsághoz képest elenyésző csekély lett volna” (6.). Továbbá: „én [...] az egyes darabok értékét és érthetőségét tekintettem döntőnek” (uo.). Összességében úgy véli, hogy amit Goethe lírájából lefordított, az éppen elég a magyar irodalom kedvelőinek, de még tanítóinak is – akinek nem, „az nem olvasó többé, hanem bűvár és tudós”, ennél fogva pedig úgyis jobb, ha eredetiben olvassa Goethét és nem fordításban... (7.). Dóczi Lajos munkája mennyiségét tekintve valóban figyelemre méltó; a minőségéről később.

A 20. században a legnagyobb költők és fordítók – köztük Babits Mihály, Devcseri Gábor, Eörsi István, Franyó Zoltán, Gáspár Endre, Jánossy István, Jékely Zoltán, Kardos László, Kálnoky László, Keresztury Dezső, Képes Géza, Kosztolányi Dezső, Mészöly Dezső, Nemes Nagy Ágnes, Radnóti Miklós, Rónay György, Somlyó György, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Tóth Judit és Vas István – fordították (újra) Goethe verseit. Népszerűségét mutatja (például Schiller népszerűtlenségével szemben), hogy egyes versei több fordításban is napvilágot láttak – *A vándor éji dala* fordítása körül még a Nyugatban is hosszas vita bontakozott ki, fordításainak száma megszámlálhatatlan (és még ma is egyre újabbak keletkeznek). Hasonló, ha nem is ennyire kiváltságos helyzetben áll az *Erlkönig* című ballada, melynek hírnevét nem csak Schubert megzenésítése hozta, hiszen az is inkább következménye lehetett a ballada rendkívüli, magához bilincselő hatásának, amit számos fordítás próbált már (több-kevesebb sikerrel) visszaadni.

Az *Erlkönig* nehéz feladat elé állítja a fordítót: a vers maga zeneien árad, dallamosan lüktető, páros rímeléssel – hogy zeneisége honnan ered, nehezen megfogható: a szótagszám folyamatosan változik (nyolc, kilenc és tíz szótagos sorok váltják egymást, látszólag rendszertelenül), a versben rejlő ritmika a fordító számára bár tisztán érezhető, de nehezen megfogható.

De problémát okoz már maga a cím is: *Erlkönig* – az Erle a németben égerfát jelent, ámde a német magyarázók szerint itt, minthogy a balladának egy dán népballada az alapja, ahol az Ellekonge elle-je, ami csak összetételekben elle-, amúgy elf, az ó-német alp vagy elp szóból származik, ami pedig az angolszász alf vagy elf-fel egyjelentésű. Ez utóbbi szó ma már nálunk is ismert: *A gyűrűk urában* tündeként fordították, de Szász Károly a maga korában joggal fordíthatta *villinek* is, mivel akkor még ez a szó is be volt „véve az elf-fogalomba”, ahogy ő maga a fordításához fűzött jegyzetben megjegyzi. A címnek érdekes módon épp ez a fordítása futotta be azóta a legnagyobb „karriert” – hiába jegyzi meg Dóczi Lajos, hogy „a »Willi« nekünk idegen; csak irodalmi léte van” (94.) –: Szász Károlytól átvette ugyanis Vas István, akinek a fordítása Képes Gézáé mellett talán a legjobban sikerült (és nem utolsósorban az 1963-as ötkötetes Goethe-kiadásba is ez a fordítás került be). Ennek a címnek sajátos bája, vonzereje van: nekünk talán épp azért, mert már nem ismerjük, nem használjuk ezt a szót. A vers elején még nem tudhatjuk pontosan, kiről, miről is van szó, amikor a fiú „villikirályt” említ, nem kötődnek számunkra ehhez a szóhoz sem pozitív, sem negatív konnotációk, csak valami furcsa idegenszerűség érzete, ami nagyon jól megfelel a villikirály versben betöltött szerepének: hiszen egy furcsa idegen ő, akiről tulajdonképpen azt sem tudjuk, hogy jó-e vagy gonosz. Még miután elvitte a fiút, sem lehetünk biztosak az utóbbiban, hiszen a valódi – komor és rideg – világgal szembeállítva az a világ, amit a fiúnak ígért, szép és ragyogó, a boldogság minden fajtájával magában – ezt csak a fiú félelme cáfolja meg, de ki tudja, hátha ő is csak az idegentől félt, hátha tényleg jobb lesz neki ott... Választ erre a ballada nem ad, hiszen a végén mi itt maradunk ebben a világban az apával: a villikirály világát nem ismerjük meg. Hasonló ez a kettősség, ez a bizonytalanság *A vándor éji dala* „Ruhest du auch”-

jához: arról sem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy (már amennyiben ez a halálra vonatkozik) az most jó-e vagy rossz, és hogy melyiknek szánta Goethe. Talán mindkettőnek. Épp ezért nehéz az Erlikönig lefordítása is: ahhoz, hogy a vers eredeti ambivalenciáját visszaadhassuk, a halál szép és rossz oldalát is érzékeltetnünk kell, és ezzel együtt az Erlikönig jó és rossz oldalát is: az elején még nem szabad eldönteni tudnunk (ahogy az eredeti hallgató/olvasó sem dönthette el a számára is ismeretlen csengésű Erlikönig szóból), hogy ez a király számunkra fenyegető vagy épp ellenkezőleg, a megmentést jelenti egy – a vers által felvázolt – komor és sötét világból; ha a végére a fenyegetés felé billen is el a mérleg, az elején még mindenképp a maga teljességében kell éreznünk az ambivalenciát, mivel az az eredetiben is érezhető. (1) Éppen ezért kevésbé jó a „Rémkirály” fordítás (Kozma Andor, Závodszy Zoltán), mivel ez már eleve fenyegető; de nem sokkal jobb a „Tündérkirály” sem (Arany János fennmaradt fordítás-töredékében, említi Dóczi Lajos; továbbá Pap Endre, Thaly Kálmán is így fordították), mivel az meg, épp ellenkezőleg, túl pozitív kicsengésű, túl megnyugtató, a gyermekmesék világát idézi. Dóczi Lajos fordítása a „Cserfa-király”: választását épp a fentiekkel indokolja (tudniillik hogy a rémkirály az elején túl félelmetes, a tündérkirály pedig épp ellenkezőleg, indokolatlanná teszi az elején a gyermek félelmét;

ezt választja továbbá azért is, mert *Erle* a dánban égerfát is jelent, a cserfa pedig ehhez képest már nem olyan nagy változtatás – ebben még igazat is adhatunk neki. Fordítása mégsem lett népszerű – valószínűleg magának a versnek a sikerületlen átültetése miatt, de a cím és az Erlikönig szó fordítása ettől még továbböröklődhetett volna, mégsem történt így. Valószínűleg éppen azért, mert bár a kettősség már a király megnevezésében is benne van: már Goethénél is, és, úgy látszik, a dán népballadában is egyként érthető elfnek és égerfának az *elle / erl*: de ez a bizonytalanság is hozzájárul az alak misztikus megfoghatatlanságához, hiszen akiről azt se tudjuk elképzelni, hogyan néz ki: sima bőre, szép arca van, mint egy elfnek, vagy rücskös kérge, mint egy égerfának? – az már tényleg megfoghatatlan lény lehet. Goethe is talán éppen ezért választotta ezt a kettős értelmű nevet: hogy még csak tisztán magunk elé képzelni se tudjuk azt, akitől félünk, és ekképp a félelmünk ne is félelem, hanem annál sokkal rosszabb: szorongás legyen – mint ahogy minden ismeretlentől, és így a haláltól is, csak szorongani tudunk, nem pedig félni. A Cserfa-király elnevezés tehát épp ezt a kétlényegűséget veszi ki a király megnevezéséből: egy Cserfa-királyt nagyon is jól el tudunk képzelni (legalább is nagyjából – és ez éppen elég ahhoz, hogy a mitikus kód szétfoszoljon körüle); míg a villi-király ebből a szempontból is a legjobb választás, hiszen a (számunkra, ma már) jelentés nélküli szó, a villi éppolyan jó a mitikus kód megidézésére, mint az eredetiben a többjelentésű *Erl*. Még egy elnevezést tudnék javasolni, ami mára már átvette az egykori villi szerepét: főleg *A gyűrűk ura* fordítása nyomán az elfeket ma már tündékeknek szokás hívni – de ennek a szónak a jelentése is kicsit homályos, kicsit megfoghatatlan, éppannyira, mint az eredeti *elf* szóé: mert éppúgy jelenthet kis, szárnyas, vidám-rosszcsont tündéreket (*A babó című* könyvben még inkább ezt is jelenti, nem is véletlen, hogy eredetileg itt tündérmek fordították), mint misztikus, földöntúli, felsőbbrendű lényeket – ahogyan *A gyűrűk urában*. Ezen kívül a magyar költészetben is felbukkan már korábban

Az Erlikönig nehéz feladat elé állítja a fordítót: a vers maga zeneien árad, dallamosan lüktető, páros rímeléssel – hogy zeneisége honnan ered, nehezen megfogható: a szótagszám folyamatosan változik (nyolc, kilenc és tíz szótagos sorok váltják egymást, látszólag rendszertelenül), a versben rejlő ritmika a fordító számára bár tisztán érezhető, de nehezen megfogható.

– az már tényleg megfoghatatlan lény lehet. Goethe is talán éppen ezért választotta ezt a kettős értelmű nevet: hogy még csak tisztán magunk elé képzelni se tudjuk azt, akitől félünk, és ekképp a félelmünk ne is félelem, hanem annál sokkal rosszabb: szorongás legyen – mint ahogy minden ismeretlentől, és így a haláltól is, csak szorongani tudunk, nem pedig félni. A Cserfa-király elnevezés tehát épp ezt a kétlényegűséget veszi ki a király megnevezéséből: egy Cserfa-királyt nagyon is jól el tudunk képzelni (legalább is nagyjából – és ez éppen elég ahhoz, hogy a mitikus kód szétfoszoljon körüle); míg a villi-király ebből a szempontból is a legjobb választás, hiszen a (számunkra, ma már) jelentés nélküli szó, a villi éppolyan jó a mitikus kód megidézésére, mint az eredetiben a többjelentésű *Erl*. Még egy elnevezést tudnék javasolni, ami mára már átvette az egykori villi szerepét: főleg *A gyűrűk ura* fordítása nyomán az elfeket ma már tündékeknek szokás hívni – de ennek a szónak a jelentése is kicsit homályos, kicsit megfoghatatlan, éppannyira, mint az eredeti *elf* szóé: mert éppúgy jelenthet kis, szárnyas, vidám-rosszcsont tündéreket (*A babó című* könyvben még inkább ezt is jelenti, nem is véletlen, hogy eredetileg itt tündérmek fordították), mint misztikus, földöntúli, felsőbbrendű lényeket – ahogyan *A gyűrűk urában*. Ezen kívül a magyar költészetben is felbukkan már korábban

itt-ott ez a szó, „tünde fény” és hasonló összetételekben: jelentése ott sem tisztázott, mindig más, folyton változó – elfogadható fordítás lenne épp ezért szerintem a tünde-király is; talán leginkább mégis azért, mert akik ismerik Tolkien világát, azok ebből a fordításból egyből az abból a világból ismert elfekre/tündékre asszociálnának. Ez hibája is lehetne a fordításnak, de itt éppen nem az, ugyanis az Erlkönig épp Tolkien tündéihez hasonló, akár lehetne is egy közülük, a gonosz tündék közül: azok is misztikusak, földöntúliak, halhatatlanok, fenségesek, pimaszak és komorak – ugyanakkor a világuk mégis minden halandó számára csábító; és ott sem derül ki számunkra soha, hogy tulajdonképpen milyen is ez a világ annak, aki a halandók közül mégis elérte. A regény végén a főszereplő elutazik a tündékkal – akár úgy is érthetjük: a halálba; mivel ebben a világban már nem élhet tovább, és ezért inkább választja az ismeretlent, amiről még csak szépeket hallott ugyan, és amiben mégis van valami baljóslatú, komor és keserű – az olvasó a végére ott sem lesz okosabb, a regény hasonlóan végződik, mint Goethe balladája: nem írja meg, mi történik a főszereplővel elutazása után, az utolsó képekben az ebben a világban maradt, az elutazott társát sirató másik szereplő hazatérését mutatja meg. Ez a hazatérés sokkal vidámabb ugyan, mint Goethénél, hiszen őt várják otthon mások – de csak ennyiben vidámabb, egyébként ugyanolyan szomorú. Mindezek fényében a mai, most felnőtt generáció számára (akiknek alapismereteik közé tartozik *A gyűrűk ura* világa) szerencsés fordításnak gondolnám a tünde-király fordítást, éppen azért, mert ezzel a háttértudással csak erősödik, nem pedig gyengül vagy más irányba terelődik a hatás, ami eredetileg a goethei balladából árad. Az már más kérdés, hogy egy későbbi generáció számára mit fog nyújtani ez az elnevezés – talán annyit, mint nekünk most a „villikirály”, talán, ha *A gyűrűk ura* is fenn marad a köztudatban (megvan rá az esély), azt, amit ma nekünk, de lehet, hogy a szó jelentésváltozásával valami egészen mást – de hát éppen ezért van értelme az újrafordításnak (és a műfordítás-történet tudományágának...).

Szász Béla *Törpe-királya* szintén kevésbé szerencsés választás, miután a törpe általában egészen más konnotációkat idéz elő: a törpe kicsi és csúf, talán egy kicsit nevetéses is (még ha a félelmetesség sem idegen tőle, és a kedvesség sem – a kettősség megvolna tehát, viszont erőteljesen jelen van ebben a szóban a csúfság és a nevetésesség is, ami meg már sehogy sem illik az Erlkönig fenséges, földöntúli alakjához; na meg szép ígéreteihez sem).

Néhány szót magukról a fordításokról: Az *Erlkönig* első fordítása 1781-ben született Pap Endre tollából. A vers- és műfordításkötet bevezetésében az olvasható, hogy a szerzőt korábban elsősorú műfordítónak tekintették – ehhez képest *Erlkönig*-fordítása nem valami jól sikerült: nem tudta megragadni az eredeti vers áradó zeneiségét, hangulatát, ritmusát – elősegítik ezt az olyan erőltetett kifejezések, fordulatok, mint „Oh atyám, oh atyám, a Tündérkirályt Nem hallod-e te, mit ígér sugvást? –” (2) vagy: „A nyögő gyermeket tartja karán”. De van benne félreértés – vagy legalábbis homályos fogalmazás – is: „Oh atyám, oh atyám, s nem nézed te Tündérkirály leányit a setétbe?” (itt inkább látásról, nem nézésről van szó; a fordító valószínűleg nem akart hármas szóismétléssel élni, mivel a következő két sorban is kétszer fordul elő a lát ige: „Fiacskám, fiacskám, jól látom én, A vén fűzek látszanak olly szürkén. –” – ez viszont az érthetőség rovására ment). De számos ügvetlen rím is van a fordításban: „meg is fogott már” – „a Tündérkirály”; a második versszak harmadik sorában pedig azt írja: „Nem látod, farka van s koronája?” – itt az eredetiben Schweif szerepel. Ez csakugyan lehet fark is, ebben az esetben azonban, mivel királyról van szó, szerencsésebb a mások által használt uszály vagy palást fordítás (bár a bizonytalanság – talán azért, hogy igazából ne tudjuk elképzelni, hogyan is néz ki ez a király – itt is megvan; ezt érzékeltetni itt nehéz, talán egyik fordítóknak sem sikerült, viszont véleményem szerint még mindig jobb az uszály stb. fordítás, mint az inkább konkrétan sátáni érzeteket keltő fark, ami ez esetben talán túlzás lenne

– bár még ezt se vehetjük biztosra; éppen ebben rejlik a játék, és éppen ezért nem szerencsés itt ennyire konkrét, egyjelentésű szóval élni).

Másodszorra Thaly Kálmán fordította le a balladát, fordítása meg is jelent *Kárpáti kürt* című versesfüzetében, 1860-ban. Egyetlen rész van, ahol ezt a fordítást gyengének érzem: az utolsó előtti versszakban, ahol így szól a – nála – Tündérr király: „Szeretek tégedet, s szép alakod; Jöjj önkényt: vagy *teszek erőszakot!*” Ez utóbbi rím itt kissé erőltetettnek (vagy éppen: erőszakoltnak...) tűnik, bár az kétségtelen, hogy az erőszakotélel konnotációi helyénvalók. Ezt leszámítva azonban lendületes, erőteljes, az eredeti hangulatát és zeneiségét visszaadó fordítás ez (a kérdéses részt így fordítja: „Hosszu uszályú, és koronás” – a probléma tehát megoldatlan marad, mivel ebben meg a farkok képzete nincs benne, az előzőnél mégis jobbnak érezzük).

A következő fordítás Szász Béláé, amely a *Fővárosi Lapokban* jelent meg, ezt sajnos nem sikerült megszereznem (ugyanő 1872-ben átdolgozva a *Vasárnapi Lapokban* is megjelentette fordítását, *Törpe-király* címen).

Ezután következik 1875-ben Szász Károly *Villi-királya*: kiemelkedő és kimondottan ügyetlen részek egyaránt előfordulnak ebben a fordításban. Ügyetlen a „Szivedbe mi állt?” fordulat, akárcsak a végén ez a (rím miatt) erőltetett megfogalmazás: „hazáig hatolt”, vagy a villi-lányok, akik „hordnak tenyeren”; nagyon szép ellenben a „csak a köd lebeg ott, csak a köd” megfogalmazás, ami jól visszaadja az eredeti dallamosságát; vagy ez a két sor: „Szép lányim, az éjjeli táncra kelők, Tánczolva, dalolva ringatnak el ők.” (igaz: éppen ezt a két sort Szász Bélától veszi át). De Goethehez méltón dallamos a következő két sor is: „Apám, oh apám, nem látod-e mégse A villi-leányokat ott a setétbe?” (még ha ennek így nincs is sok értelme: „mégse” helyett itt „mégis”-nek kellene állnia, nyilván a rímkényszer miatt lett belőle „mégse”). A Schweifet ő is farkoknak fordítja.

Dóczi Lajos 1907-ben megjelent fordítása A cserfa-király. Dóczi a király megnevezésén kívül is végrehajtott néhány érdekes, kreatív változtatást: a „Nacht und Wind”-ből nála éj és vihar lesz; kétségkívül komorabbá, fenyegetőbbé válik így már a kezdő kép is, ami nem feltétlenül ellenkezik a goethei mű szellemével. A Schweif nála se nem farkok, sem uszály, hanem palást: ez tűnik a leglogikusabbnak, hiszen uszálya is inkább a menyasszonynak van, mint a királynak (a többértelműség viszont itt is elveszik). A záró kép itt egészen újszerű: „Hogy elérik az udvart, kitetszik a hold” – holdról az eredetiben (és a többi fordításban) szó sincs, a ballada képi világába azonban nagyon is beleillik a hold képe, ami amúgy is az éjszakával és a halállal függ össze – azonkívül hideg is, távoli is, kicsit misztikus és megfoghatatlan is, akárcsak maga az Erlikönig: mintha maga a villi- (vagy cserfa- stb.) király kukkantana ki itt kíváncsian a viharfelhők mögül: elérte-e, amit akart, meghalt-e a gyerek. Ezek a hozzátételek nem válnak kárára a versnek; vannak benne viszont ügyetlenségek is (például: „elérlik az udvart” – itt az apa valójában már egyedül éri el az udvart, s ez a többes szám a következő sort is elolvasva zavart kelthet az olvasóban; de maga a cserfa-király megnevezés sem szerencsés).

1927-ben jelent meg Szigethy Lajos fordítása: ő lidérckirálynak keresztelte az Erliköniget. Ez a rémkirályhoz hasonló, bár talán kevésbé fenyegető annál, de mindenképpen negatív képzeteket kelt már a vers elején az olvasóban, ami nem szerencsés. A későbbiekben is tisztán kiderül, hogy kevésbé sikerült fordítás ez: tele van logikátlan megfogalmazásokkal („Nem jössz? Megfoglak s éri karod”, „Jaj! Édes apám, ez a szörnyű király, Most megfog és ez mennyire fáj!” – fájdalmában senki nem kiált fel így; akkor már inkább: „Jaj de fáj!”, vagy hasonló, de nem kommentálja ilyen kimerítően: „Most megfog és ez mennyire fáj...”), rosszul sikerült vagy kierőszakolt rímekkel (uszály-csupán, apám-király, alatt-ott), a dallamosságot is nehezen leljük föl benne. Ő uszályt ír („nyomában uszály!”).

A három híres huszadik századi fordítás: Vas Istváné (ami a gyűjteményes Goethe-kiadásban megjelent), Závodszy Zoltáné (ami a Schubert által megzenésített változat magyar szövegeként vált ismertté), és harmadszor, de nem utolsósorban Képes Gézáé.

Závodszy fordítása, miután úgy készült, hogy énekelhető legyen, magában álló versként nehezen értékelhető. Rímei sokszor nem csengenek jól: zord az éj – gyermekét; gyermekem, szólj, mi bánt? – ott a rémkirály áll; még – rém; a második versszak harmadik sorában a „csillogott” múltideje teljesen indokolatlan, hiszen csupa jelen idejű igealak veszi körül – nyilván csak a rím miatt lett múlt idő. Megfigyelhető, hogy a sorok itt általában hosszabbak, mint az eredetiben (általában 10, 11 szótagból állnak, de 12 szótagos is akad), ez pedig megváltoztatja a vers eredeti ritmusát, dallamát, csengését. Megfogalmazása is sokszor ügyetlen: „a hűvös széltől úgy óvja őt, s oly búsan nézi a szenvedőt.” – ilyen elharapott mondatok az eredetiben egyáltalán nincsenek (arról nem is beszélve, hogy a jelentése is teljesen más... A szenvedő képe és az apa szomorúságának behozása már az első versszakba nem túl szerencsés.). De ugyanezt erősíti a „rémkirály” (máshol, a fiú szájából: csak „rém”) megnevezés is; furcsa ellenben az „ott vígan játszom veled, míg élsz” megfogalmazás: hiszen akkor már épphogy nem fog élni a gyerek! Vagy még életében akar játszani vele a király? De miután elvitte, már nem élhet! Ez a sor tehát teljes ellentmondásban van a ballada mondanivalójával (A farok-uszály-palást problematikát ő teljesen kihagyja: „sok dísz, éke úgy csillogott” – írja).

Vas István fordításában engem különösen két sor fogott meg: „Szeretlek, a szépséged ingerel: eljössz, vagy erővel viszlek el!”. De nem kevésbé hatásos ez a két sor Képes Gézánál sem: „Úgy tetszel nékem, te drága gyerek! Mondd: jössz-e velem, vagy elvigyelek?” – habár a hangnemek egészen különbözők: Vas Istvánnál egy sokkal határozottabb és keményebb királyt hallunk megszólalni, míg Képes Gézánál a király kedveskedik, nem kijelent, hanem kérdezzet – de ezzel együtt ez sem kevésbé borzongató. A Schweifet uszálynak, illetve palátnak fordítják ők is. Vas Istvánnál kevésbé érzem szerencsésnek az ötödik versszak táncaikat-dúdolnak rímét. Képes Géza sokat hozzászól az eredetihez: a „Tudok csudaszép játékokat ám” sor valóban úgy hangzik, mint amikor egy gyerekhez beszél kedveskedően, leereszkedve az ember; a „Szép gyermekem, jöjj velem, azt akarom” „azt akarom”-ja felerősíti a fenyegetést – de itt, a versnek ezen a pontján már lehet, sőt: a feszültségkeltés fokozatosabbá válik ezáltal. Főleg miután a következő versszakban a fiú csak annyit mond, látszólag érzelemmentesen: „A tündérlányok már várnak reám”: ebben nincsen semmi fenyegetés, az eredetivel és a többi fordítással ellentétben. Talán még tetszik is a gyerekeknek, hogy a tündérlányok éppen rá várnak. Annál hirtelenebb lesz a következő versszak el-elakadó ijedt könyörgése: „Édesapám, ne hagyj... ne – megállj”. Az utolsó előtti sorban a férfi „teste-lelke sajog”: ez is kifejezőbb, mint bármely eddigi (vagy akár az eredeti), ahol kivétel nélkül csak külső „sajgásról” esik szó (ha egyáltalán említ bármi ilyesmit, mert egyes fordítások teljesen kihagyják ezt a momentumot).

A fenti összehasonlítások és kiemelések csak a felületét érintik annak, amiről ezzel a balladával – és ezen belül is: ennek fordításával – kapcsolatban beszélni lehet; emellett természetesen a legtöbb csak személyes benyomás, más olvasókra lehet, hogy egészen másképp hatnak ugyanazok a szóképek, mint rám, ennél fogva egészen másképp is értékelik őket (rövid internetes kutakodásom alapján Képes Géza és Závodszy Zoltán fordítása a legnépszerűbb; az utóbbi valószínűleg azért, mert a megzenésített változattal ez terjedt el).

Végül pedig: azért is szerettem volna erről a témáról írni, mert én is megpróbálkoztam a vers lefordításával. Sajnos, még azelőtt, hogy el(pontosabban: újra-)olvastam volna Vas István és Képes Géza fordítását; azután valószínűleg már nem lett volna merszem belevágni; kedvem sem igen, mivel Képes Géza fordításában nemhogy hibát nem találtam, de sok helyen az eredetinél is jobban tetszett. Azért közlöm itt, mire jutottam – ha másért nem is: hogy legyen egy „Tünde-király”-os változat is.

Függelék

A Tünde-király (Farkas Nóra fordítása)

Ki nyargal a szélben, az éjen át?
Az apa az, viszi kisfiát
Karjában tartva öleli őt
Bujtatva, védve a szél előtt.

Fiam, te remegsz, fiam, mi fáj?
Nem látod? ott, a Tünde-király!
Király az – rajta korona, palást
Köd gomolyog csak amarra, no lásd...

„Te szép gyermek, jer, jöszte velem!
Énnálam játszatsz majd szüntelen
Százszínű virágot láthatsz, az ám!
Szép köntösödet már varrja anyám.”

Apám, apám, nem hallod a szót
E király mit a fülembé sugott?
Fiam, nyugodj meg, csöppet se félj:
Csak száraz levél közt zizeg a szél.

„Akarsz-e jönni, édes, velem?
Lányaim vágnak rád, kedvesem
Körbevezetnek, fogva kezed
Ringva, dalolva, zenélve neked!”

Apám, apám, nem látod, amott
A tünde-leányok – a fák boga, ott...
Fiam, fiam, jól látom emitt:
Egy füzfaág az, ami elkeserít...

„Szeretlek, izgat szép alakod
S magadat önként lám nem adod?!”
Apám, apám, jaj fogja kezem
Már fáj a karom – s el nem vehetem!

Az apa már irtózva űzi lovát
Karján fiával szállva tovább
És hogy eléri házat amott
Karján a fia immár – halott.

Pap Endre:
Tündékirály

Ki jár olly későn szélben és éjjel?
Az atya lovagol gyermekével.
A kis fiút jól öleli karja,
Fogja biztosan, melegen tartja.

Fiam, olly félve mért rejtéd arcod? –
Atyám, a Tündékirályt nem látod,
Nem látod, farka van s koronája? –
Fiam, az vonuló ködnek árja. –

„Kedves gyermek, jer csak menjünk menten,
Majd szép játékot játszunk mi ketten;
Sok tarka virág van a parton,
Sok czifra köntös anyámnál otthon.” –

Oh atyám, oh atyám, a Tündékirályt
Nem hallod-e te, mit ígér sugvást? –
Fiam csak csendes, csak nyugodt legyél;
Száraz lombokkal suttog ott a szél. –

„Ugy-e, szép gyermek, jösz velem épen;
Leányim otthon várnak már szépen;
Leányaim tudnak altató dalt,
S rengetnek és lejtnek és zengenek majd.”

Oh atyám, oh atyám, s nem nézed te
Tündékirály leányit a setétbe? –
Fiacskám, fiacskám, jól látom én,
A vén fűzek látszanak olly szürkén. –

„Szeretlek én, - bájolsz alakoddal,
S élek, ha nem engedsz, hatalommal” –
Oh atyám, oh atyám, meg is fogott már –
Engemet megöl a Tündékirály. –

Az atya elszörnyed, és vágat lován,
A nyögő gyermeket tartja karán,
Mire fáradtan s bajjal haza ért,
Karjában a gyermek már nem élt.

Thaly Kálmán:
Tündékirály

Goethe „Erlkönig”-je
Ballada

Kései szélvész esen át
Ki nyargal?... Az atya, tartva fiat!
Remegő magzatját hú karja
Biztosan, melegen takarja.

Fiam, oly félve mért rejtéd orcád?
Nem látod atyám a tündér-királyt?...
Hosszu uszályú, és koronás —
Fiam, hisz az csak ködvonulás!

„Jöszte oh édes jó gyermekem
Igen szép játékot játszni velem
A parton annyi a tarka virág,
S vannak anyámnál cifra ruhák!”

Atyám! atyám! s nem hallod-e te:
Mít susog énekeim ígéréte?
Légy csöndbe” nyugodtan jó gyermekem:
Langy szél zizeg a zörgő levelen.

„Gyermekem, óh ugy-e: eljősz hát?
Lányaim gondot viselnek rád;
Lejtének ők szelid éjjeleken,
S dalt zengnek álmidhoz, szép gyermekem!

Nem látod apám, a homályba’, itt:
Tündér-királynak leányait?
Fiam, fiam, a korha fűzek:

Sötétben azok fehérlenek.

„Szeretlek tégedet, s szép alakod;
Jöjj önkényt: vagy teszek erőszakot!”
Atyám, atyám, most megragad... óh!
És bánt, úgy bánt a bút okozó.

Az atya megborzad, s míg méne rohan
Úgy reszket a gyermek karjaiban...
Eléri nagy bajjal az őt fedelet:
S ölében a gyermek halva, hideg.

Dóczi Lajos
A cserfa-király

Ki vágat az éjen, a viharon át?
Lován viszi atyja kicsinyke fiát.
Karjába szorítja, ne törje nyereg,
Köpenyébe borítja, ne érje hideg.

Mért bújsz, fiam? Ijjeszt az éji homály? –
Nem látod, atyám? Az a cserfa-király!
Koronás feje, hosszú palástja van. –
Csak ködfoszlány az, én fiam!

„Te édes gyermek, jöszte velem!
„Sok tarka virág van ligetimen.
„Tudok csudaszép játékokat ám!
„Aranyos köntösbe öltöttem anyám.” –

S nem hallod, atyám, nem hallod, atyám,
Mít súg a fülemben a cserfa-király? –
Ne félj, fiam! Fiam, ne félj!
A száraz avarban zizzen a szél. –

„Te drága fiúcska, hadd vigyelek el!
„Leányaim várnak estvére, jövel!
„Leányaim az éjeli táncvezetők,
„Dédelve, danolva ringatnak el ők.” –

Atyám, oh atyám – s nem látod emitt
A cserfa-király leányait?
Látom, jól látom – fiam, csak aludj!
A ködben a fűzek szürkellenek úgy.

„Szeretlek, akarlak szép termetedér’
„S ha nem jösz akarva, erőszakom ér.” –
Atyám, hozzám ért! Atyám, megállj!
Rám tette kezét a cserfa-király! –

Megborzad az apa, sarkalja lovát,
Nyöszörögve karolja kis gyermeke át.
Hogy elérik az udvart, kitetszik a hold –
Ölében a gyermek halva volt.

Szász Károly
Villi-király

Ki vágat ily későn, a szélben, az éjben?
Az apa az, gyöngé fiával ölében.
Szivére szorítva, ölelve tartja,
Oly biztosan őrzi, oly jól betakarta.

Mért bújsz ide, gyermek? szívedbe mi állt?
Nem látod, apám, a villi-királyt?
Farkát, - s a fejét, mit korona főd?
Fiam, csak a köd lebeg ott, csak a köd.

„Szép kis fiam, jer csak, jöszte velem!
„Majd szépeket játszunk, gondod’ viselem.
„Szép völgybe leviszlek, s ott mennyi virág!
„Anyám arany öltönyt fog öltetni rád.”

Apám, ah apám, nem hallod-e, kérlek,
A villi-király mit súgva ígérget?
Légy csöndesen, édes! – csöppet se félj!
Száraz levelek közt zörög csak a szél.

„Nos szép kicsi gyermek, eljössz-e velem?
„Szép lányaim, meglásd, hordnak tenyeren.
„Szép lányim, az éjjeli tánczra kelők,
„Tánczolva, dalolva ringatnak el ők.”

Apám, oh apám, nem látod-e mégse’
A villi-leányokat ott a setébe’?
Fiam, de fiam, hisz’ tisztán látok:
Revesen csillognak az agg fűzfák ott.

„Ugy ingerel, ah, e kis angyal-arcz!
„Elviszlek erővel, ha önként nem akarsz!”
Apám, ah apám, nézd, mellettem áll.
Jaj, bánt, nem ereszt a villi-király.

Megborzad az apja, futásnak ered.
Karjába’ pihegve nyöszörög a gyerek.
Fáradva mikorra hazáig hatolt:
Karjában a gyermek – halva volt.

Szigethy Lajos:
A lidérckirály

Ki nyargal viharos éj idején?
Az apa az, gyermeke a kebelén;
Oly bizton viszi a kicsi fiát,
Karjával melegen öleli át.

Mért rejtet el arcod, félve? Mi bánt? –
Nem látod, apám, a lidérc urát?
Fején koronája, nyomában uszály! –
Fiam, ködfoszlány az csupán. –

„Kedves gyermek, jer én velem!
Szépen játszunk majd a gyepen,
A parton nyílik tarka virág,
Anyámnál lesz sok drága ruhád.”

Nem hallod-e, hallod-e édes apám,
Halkan mit ígér ez a szörnyű király? –
Légy nyugodt, nyugodt én kicsinyem,
A szél zizeg elszáradt levelen.

„Szép gyermek, jer, ha szavam követed,
Lányim majd szolgáltnak teneked,

Vezérlik lányim az éji karuk.
Álomba merít táncuk s a daluk.”

Apám, apám, zord árnyak alatt,
Nem látod a lidércányokat ott? –
Fiam, fiam, jól látom, a rém
Vén szürke fűz a ligetnek ölen –

„Szeretlek, izgat engem szép alakod,
Nem jössz? Megfoglak s érzi karod.”
Jaj! Édes apám, ez a szörnyű király,
Most megfog és ez mennyire fáj!

Szegény apa borzad. A lova rohan,
És gyermeke nyög a karjaiban.
Így jajjal, bajjal hazajutott,
Ott fekszik a karjai közt a halott.

Závodszy Zoltán
A rémkirály

Ki vágat, mint szél, bár zord az éj?
Egy férfi jó, s hozza gyermekét;
a hűvös széltől úgy óvja őt,
s oly búsan nézi a szenvedőt.
O, mondd, jó gyermekem, szólj, mi bánt?
Jaj, nézd csak ott a rémkirály áll,
sok dísze, éke úgy csillogott.
- Mit látsz, nem rém, csak köd van ott. -
- Jó gyermek, jöjj, a váram szép,
ott vígan játszom veled, míg élsz;
benn színes, tarka a hímes rét,
s anyám néked adja szép köntösét. -
- Úgy félek, jaj, félek, mondd, nem hallok
még,
hogyan engem suttogva csábít a rém?
- Légy nyugton, maradj nyugton, ne félj:
csak hervadt lombot zörget a szél. -
- Jöjj, drága gyermek az erdőn át,
ahol tündérlányaim várnak rád;
vidám dallal hívnak e szépséges nők
és táncolva álomba ringatnak őket.
- Úgy félek, jaj, félek, most hallottad jól,
az éjben tündérek hangja szól!
- E hang, mely zsong, hisz jól hallom én,
szél suttog a fákon, s játszik a fény.
- Te szép legény, nos, váramba jöjj, légy
enyém,
de vélem ha nem jössz, úgy elviszlek én.
- Úgy félek, jaj, végem, ott vágat felém,
két karja átfog, úgy bánt a rém! -
- Hogy űzi, hajtja, a ló szinte száll,
mert sir és jajgat a kis lázas száj;
s hogy végre otthonába ér,
karjában gyermeke már nem él.

Vas István
A villikirály

Ki nyargal a szélben, az éjen át?
Egy apa az, ő viszi kisfiát.

Karjába szorítja gyermekét,
átadja teste melegét.
- Fiam, mért bújsz az ölemben, ki bánt?
- Apám, nem látod a villikirályt?
Koronája fehérlik, uszálya suhan.
- A köd gomolyog, csak a köd, fiam.

„Jöjj hát velem, édes gyermekem!
Játszhatsz gyönyörűen énvelem,
mutatok majd tarka virágokat,
anyám arany ruhákat ad.”

- Apám, jaj, apám, mondd, hallok-e már,
mit ígér suttogva a villikirály?
- Fiam, csak csitt, ne mozogj, ne beszélj:
a száraz avart zizzenti a szél.

„Most, szép fiu, jó fiu, jössz-e velem?
A lányaim ápolnak majd szeliden.
Már járják az éjben táncaikat,
s álomba táncolnak, dúdolnak.”

- Apám, jaj, apám, nézd, ők azok,
a villi-királykisasszonyok!
- Látom, fiam, ott féhérlenek
a sűrű sötétben a vén fűzek.

„Szeretlek, a szépséged ingerel:
eljössz, vagy erővel viszlek el.”
- Apám, most bántott, jaj, de fáj!
Megfog, nem ereszt el a villikirály!

Borzongva az apa üget tovább,
karolja nyöszörgő kisfiát,
a ház kapuján bajjal bedobog:
karjában a gyermek már halott.

Képes Géza
A Tündérr király

Ki vágat éjen s viharon át?
Egy férfi, lován viszi kisfiát.
Úgy védi, takarja: ne vágja a szél,
átfogja a karját: ne érje veszély.
„Fiam, miért bújsz így hozzám? Mi bánt?”
„Nem látod, apám, a Tündérr királyt?
Fején korona, palástja leng ...”
„Fiam, ott csak egy ködfolt dereng.”
„Szép gyermekem, gyere, indulj velem:
sok tarka virág nyílik a rétemen.
Tudok csudaszép játékokat ám
s ad rád aranyos ruhákat anyám.”
„Nem hallok, apám, a halk szavakat?
A Tündérr király hív, suttog, csalogat...”
„Fiacskám, csendbe maradj, - ne félj:
a száraz lomb közt zizzen a szél.”
„Szép gyermekem, jöjj velem, azt akarom:
mevládd: lányaim várnak nagyon,
táncolnak is ők, ha a hold idesüt
s majd álomba ringat gyöngye kezük.”
„Hát nem látod ... ott - nem látod, apám:
a tündérlányok már várnak reám. —”

”Fiam, fiam, én jól látom: amott
a redves fűzfák törzse ragyog.”

„Úgy tetszel nékem, te drága gyerek!
Mondd: jössz-e velem, vagy elvigyelek?”
„Édesapám, ne hagyj ... ne - megállj:
megragad - elvisz a Tündérkirály ...”

Megborzad a férfi, hajszoja lovát,
Fel, felnyög a gyermek, s ő nyargal
tovább,
megérkezik, teste-lelke sajog:
ölében a kisfiú már halott.

Jegyzet

(1) Még akkor is, ha az Erl-et égerfának értették, értik a német olvasók, de az ő állításuk szerint – nem. Olvastam olyan magyarázatot is a vershez, ami szerint az Erlkönig a németeknél mocsaras, égerfás

területeken felbukkanó lidérckirály – itt tehát a két jelentés összekapcsolódik, egybefonódik, ezt pedig egyetlen magyar szó sem adhatja vissza.

(2) Kiemelés tőlem.

Irodalom

Pap Endre hátrahagyott munkái I. Pest. (1852)
Thaly Kálmán (1860): *Kárpáti kürt (költemények)*.
Kiadja Pfeifer Ferdinánd, Pest.

Göthe lyrai költeményei. Ford. Szász Károly. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest. (1875)

Goethe költeményei. Fordította Dóczi Lajos. Remekírók Képes Könyvtára, Budapest. (1907)

Goethe – Dalok, balladák, egyéb költemények. Ford.: Szigethy Lajos. Borbély Gyula könyvnyomdája, Mezőtúr. (1927)

Goethe: Verseik. Európa Könyvkiadó, Budapest. (1963)

Lukin László – Ugrin Gábor: *Ének-zene a gimnázium I–III. osztálya számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Wildner Ödön (1922): *Goethe-breviárium.* Budapest.

A Gondolat Kiadó könyveiből